

Dezső Kosztolányi: Checkmate

Diary of a Home Tutor

One evening my father came into the room with a beaming face. I remember looking through the glass door as he came towards me, dirty from the dust of the training ground, tired, and yet springy. When he entered - I can still see him now - he unstrapped his sword and said to me:

- Tomorrow you will go to Tarek . Today the colonel has hired you as Aladár's teacher ...

My father pulled me close and kissed me:

- Appreciate yourself, son.

The next day, with a pounding heart, I knocked on a wide, carved oak door. Aladar reluctantly extended his thin, pale hand to me, but after a few minutes we became friends. From then on, I went to him every day, and later I sat by his bed all afternoon. In the sleepy, warm room, the symphony played softly , the canary chirped, the fire crackled in the fireplace, and we looked at picture books, stared out the window, and got bored together.

On one of these boring, seemingly endless afternoons, we took up chess. Aladar taught me how to play, and within a week I was beating him pretty well.

When they found out, his mother, a thin, graying woman, called him over:

- Leave everything to him. It hurts Aladar when his wishes are not fulfilled. You are a smart boy, you know ...

He stroked my head and I bowed deeply.

Since then, victory has always been his.

Aladar, however, quickly got used to this cheap glory, and day after day he made me feel his superiority. I was greeted with a condescending, cold smile, and after the excited exercises, an awkward silence trembled over us, in which we could also hear our hearts beating. His mother stood by the bed, kissing her son on the mouth with excited happiness:

- You little master ... You won again.

I listened in confusion, took my hat, and left.

I could still hear them laughing outside in the corridor. Were they laughing at me? I don't know. But when the cool air hit my face on the street, I often thought of a great, final showdown, a mercilessly cruel, bloody crushing. The next day, however, I saw Aladár's limp figure, smiled at my sensitivity, and extended my hand with deep pity, almost love.

- Let's play.

All the vitality of the feverish patient was renewed and dissipated in his passion for gambling.

We were no longer bored, both of our faces were burning with great anger. His with ambition, mine with shame.

So I gradually became a slave to this house. I bowed awkwardly on the slippery parquet floor in front of the household, who exchanged a few words with me with cold kindness. In spite of my mother cleaning and adjusting my clothes, I always became coarser and clumsier. My tie was either very thick or very thin. But it never looked good. At the table I either ate little or a lot. I often knocked over the glass.

When I got home, I put my hands over my face and threw myself on the bed in anger. I thought I wouldn't last much longer.

I still remember this house as one where everything was made of ivory, ebony, and silver. I can still hear the mysterious hum of mother-of-pearl shells. The windows of its doorway filtered a delicate green, yellow, and pale purple light, and as soon as I entered, two stone giants' heads stared at me, angry and sullen. Everything that was mysterious and magnificent was found in this house.

Once I happened to arrive there early. In the room, a young girl was embroidering at a silver-shaded lamp, whom I had never seen before. Aladar was not at home. I sat down at the table and listened to the silence, stared at the lamp and the girl, whose pale neck was laced with the white shadows of the screen, and I felt that I had known this stranger for an eternity, who then looked at my painful, sad face with wide eyes.

From then on we met every day and wandered in the garden, in the spacious, congested rooms. On moonlit evenings he sat at the piano, and I stood with aching head by the shining, black cabinet, from which the reviving dreams of great, Germanic skulls and pulverizing hearts burst forth in tears.

We were very happy.

Otherwise, everything remained the same, I regularly visited Aladár, we played chess, and he always won. At school, I did his homework, sat next to him, and perhaps I couldn't have survived without him.

I usually rushed home late at night. I ran along the road, happily ate my supper, and wandered in the summer night. Then I read, and often my lamp was burning at three o'clock.

I woke up from my dream many times. I tore open the window panes. The night was stuffy, the sky pitch black. Only in its corner a golden star twinkled, like some precious wedge stuck there. Around it faint spots of light trembled, as if they were traces of golden smoke that had been breathed in. Involuntarily I turned my head towards the mysterious house.

Deep in the courtyard, white lilacs were blooming.

And I lost this dream-filled, quiet happiness in an instant on a dark autumn afternoon.

I played it.

When I think about this day, I become as agitated and confused again as I was then, and I need to organize my thoughts.

Aladar was in his last moments, the doctors said they couldn't save him. But he still clung to his passion for chess, with the convulsive force with which the dying cling to the covers of their duvets in their last moments . I, of course, remained his clown, and endured his whims, the silent mockery of the family, like a slave. Only at home did I cry bitterly, from the depths of my soul. Like a whipped slave.

I can still see that room, shining in the pale yellow of the October sun. The brown, large, polished furniture gleamed blindingly, and on the sideboard above , the colorful dishes dozed peacefully. Aladar sat in the red velvet wheelchair, staring with burning eyes at the autumn afternoon, at the red leaves of the arbor. In his large head, covered with silky blond hair, the feverish eyeballs were spinning restlessly. A terrible, barking cough shook his frail body, and he himself was almost dwarfed by his frightening, senselessly large head. Cold beads of sweat were on his forehead. The dusk roses of pneumonia burned on his face.

That day - I remember - it got dark early. At three o'clock in the afternoon it was already half dark in the great hall, and I felt as if this heavy sky had fallen on the room with its farewell autumn light and gloomy clouds: it took away our sight, whipped up our blood, and dulled our minds ... I often thought that I no longer understood my native language, every word that was spoken in that glittering hall sounded so foreign and confused. Aladár was even more nervous than usual, he laughed ear-splittingly, insultingly:

- Don't leave yourself!

The room was warm; I felt dizzy. A thought flashed before me, but the next moment the door opened and Olga entered, dressed in a pale blue dress.

The game continued. A bunch of puppets lay in front of Aladar.

I was moving the pieces around, so his victory was certain.

We were about to finish the final act when, in my listless distraction, I touched one of the puppets. Aladar suddenly jumped up and hit me on the hand:

- It's not your turn.

I turned pale and bit my lip. The world was spinning around me. The whole house started moving like some giant warship, and I clung to the edge of the table with the terrified uncertainty of a man tossing and turning on the water. Suddenly everything went black before me.

Then I began to think with dizzying speed. In the mirror opposite me I saw my upset face, Aladár waiting for his victory, and his mother next to him. My hands were on the chessboard, but I didn't know what I was doing . I was dazed and tired, and then it seemed as if my student, who had been sucking his life, his everything, from my blood, from my brain, had been beating me for an eternity. I saw myself too: I was sitting there opposite him, like a stuffed straw doll, like his clown, his servant, his slave. Then I looked for a long time at his body, withered into a skeleton, without lungs, his cartilaginous hand, which had subdued me, pressed me into dust, like a princely iron fist.

I heard a ringing in my ears. My hands pushed the puppets forward and backward, sometimes well and sometimes badly. Suddenly, a desperate decision came to me. I would tear off from this fleshless skull for the last time the false halo that delicate and white aristocratic hands had woven around it to engrave it on the ground ...

Aladar laughed. His mother smiled and awaited his victory.

"Be careful," he whispered in her ear.

Then I straightened up. My crooked spine boldly shook off the yoke of humility. In that moment I thought of nothing and no one.

I smoothed my forehead and stared with blazing eyes at the black and yellow variegation of the chessboard. I forged a battle plan in my mind. After three moves I was already ahead. I drew a terrible steel ring in front of my opponent's line, which, with the dizzying boldness of the combination and the iron consistency of logic, shattered the empty rushes of a watery brain. The rooks stood firm, the bishops were vigilant, the horses seemed to prick up their ears: each pawn was an epic of triumphant thought and sparkling intelligence .

I raised my forehead and clenched my fists.

"Chess!" said Aladár, and his mother smiled happily. I made an evasive move. The last slave move.

When it was my turn again, almost blinded by the blood rushing to my brain, drunk with emotion, I said with a trembling cry of joy:

- Checkmate!

And I slowly pushed a peasant forward ...

Kosztolányi Dezső: Sakk-matt

Egy házitanító naplója

Egyszer este az apám sugárzó arccal jött a szobába. Emlékszem, az üvegajtón át néztem, mint jön felém a gyakorlattéri portól összepiszkítottan, elfáradva, és mégis ruganyosan. Mikor belépett - mintha most is látnám -, lecsatolta kardját, és így szólt hozzám:

- Holnap átmégysz Tarékhoz. Ma az ezredes úr Aladár tanítójának fogadott meg...

Az apám magához vont, és megcsókolt:

- Becsüld meg magad, fiam.

Másnap dobogó szívvel kopogtam egy széles, faragványos tölgyfa ajtón. Aladár kelletlenül nyújtotta felém keskeny, sápadt kezét, de pár perc múlva összebarátkoztunk. Ettől fogva azután mindennap elmentem hozzá, s később egész délutánokon ültem az ágya mellett. Az álmos, langyos szobában halkán zenélt a szimfónium, csipegett a kanári madár, a kandallóban pattogott a tűz, mi pedig képeskönyveket néztünk, kibámultunk az ablakon, együtt unatkoztunk.

Ilyen unalmas, végtelennek látszó délutánon vettük elő egyszer a sakkot. Aladár megtanított játszani, s én egy hét múlva már rendszeren vertem őt.

Mikor ezt megtudták, az anyja, egy sovány, őszülő asszony magához hívott:

- Hagyjon reá mindent. Aladárnak fáj, ha nem teljesedik az akarata. Maga okos fiú, tudja...

Megsimogatta a fejemet, és én mélyen meghajoltam.

Azóta mindig az övé volt a győzelem.

Aladár azonban hamar megszokta ezt az olcsó dicsőséget, s napról napra éreztette velem a fölényét. Kicsinylő, hideg mosoly fogadott, és az izgatott tornák után kínos csend remegett fölöttünk, melyben a szívünk dobogását is hallottuk. Az anyja rendszeren ott állt az ágynál, s izgatott boldogsággal csókolta szájon a fiát:

- Te kis mester... Győztél megint.

Én ilyenkor zavartan hallgattam, vettem a kalapomat, és mentem.

Künn a folyosón még hallottam, hogy nevettek. Engem nevettek? Nem tudom. De mikor az utcán a hűs levegő megcsapta az arcomat, sokszor gondoltam egy nagy, végső leszámolásra, egy irgalmatlanul kegyetlen, véres letiprásra. Másnap azonban megláttam Aladár elaszott alakját, mosolyogtam az érzékenységen, s mély szájalommal, majdnem szeretettel nyújtottam a kezemet.

- Játsszunk.

A lázas betegnek minden életereje a játékszenvedélyben újult meg és oszolt el.

Most már nem unatkoztunk, mindkettőnk arca tüzelt a nagy indulattól. Az övé a becsvágytól, az enyém a szégyentől.

Így lassanként ennek a háznak rabszolgájává váltam. A síkos parketten esetlenül hajladoztam a háziak előtt, kik hideg jóindulattal váltottak velem néhány szót. Hiába tisztígtatta és alakígtatta anyám a ruháimat, mindig otrombább és ügyetlenebb lettem. A nyakkendőm vagy nagyon vastag volt, vagy nagyon vékony. De sohasem állt jól. Az asztalnál vagy keveset ettem, vagy sokat. Sokszor a poharat is feldöntöttem.

Mikor hazamentem, arcomra szorítottam a kezeimet, és mérgesen vettem magamat az ágyra. Azt hittem, nem bírom ki sokáig.

Ma is úgy emlékszem erre a házra, mint ahol minden elefántcsontból, ébenfából és ezüsből van. A gyöngyházkagylók sejtelmes zúgását még mostan is hallom. A kapualja ablakai finom zöld, sárgás és halványlila fényt szűrtek át, s amint beléptem, mindjárt két kőóriás feje meredt elébem haragosan, morcosan. Minden, ami sejtelmes és nagyszerű volt, azt ebben a házban találtam föl.

Egyszer történetesen korábban érkeztem oda. A szobában ezüsternyős lámpánál egy fiatal leány hímezett, akit azelőtt sohasem láttam. Aladár nem volt otthon. Leültem az asztalhoz, s hallgattam a csendet, bámultam a lámpát és a leányt, kinek halvány nyakát az ellenző fehér árnyékai csipkézték körül, és úgy éreztem, hogy egy végtelenség óta ismerem ezt az ismeretlent, aki akkor tágra nyílt szemekkel nézett az én fájdalmas, szomorú arcomba.

Azóta mindennap találkoztunk és kóboroltunk a kertben, a tágas, kongó szobákban. Holdfényes esteiken leült a zongorához, s én fájó fejjel állottam a tündöklő, fekete szekrény mellett, melyből sírva fakadoztak fel a nagy, germán koponyák és porladó szívek megelevenülő álmái.

Nagyon boldogok voltunk.

Egyébként minden a régiben maradt, én rendszeren jártam Aladárhoz, sakkoztunk, s mindig ő vitte el a győzelmet. Az iskolában megcsináltam a feladatát, mellette ültem, és talán el sem tudtam volna lenni nélküle.

Rendszeren késő este vetődtem haza. Az úton szaladtam, boldogan megvacsoráztam, s kószáltam a nyári éjszakában. Aztán olvastam, s gyakran három órákor is égett a lámpám.

Álmomból sokszor felriadtam. Felszakítottam az ablaktáblákat. Az éj fülledt volt, az ég téntafekete. Csak szögletében pislogott egy arany csillag, mint valami odatűzött drága ék. Körülötte halvány fényfoltok remegtek, mintha odalehelt aranyfüst nyomai lettek volna. Önkéntelenül is a titokzatos ház felé fordítottam a fejemet.

Az udvar mélyén a fehér orgonák virágoztak.

És ezt az álm-népes, csendes boldogságot egy sötét őszi délutánon egy pillanat alatt elvesztettem.

Eljátszottam.

Ha e napra gondolok, újra oly izgatott és zavart leszek, mint akkor voltam, és rendeznem kell a gondolataimat.

Aladár az utolsóban volt, az orvosok kimondották, hogy nem menthetik meg. Ő azonban még mindig a sakk szenvedélyén csüngött, azzal a görcsös erővel, amellyel a haldoklók utolsó pillanatukban paplanuk huzatába kapaszkodnak. Én természetesen továbbra is

bohóca maradtam, s türtem a szeszélyeit, a család hallgatag gúnyját, mint egy rabszolga. Csak otthon sírtam fel keservesen, a lelkem mélyéből. Mint egy megkorbácsolt rabszolga.

Még most is látom azt a szobát, amint az októberi nap fakó sárgaságában tündöklik. A barna, nagy, politúros bútorok vakítóan csillogtak, fönnt a pohárszéken pedig nyugodtan szunyókáltak a színes edények. Aladár a vörösbársony tolószéken ült, s égő szemeivel az őszi délutánra, a lugas pirosuló leveleire bámult. Nagy fejében, melyet selyempuha szőkeség borított, nyugtalanul forogtak a láztüzes szemgolyók. Vézna testét szörnyű, ugató köhögés rázta össze, s ő maga szinte eltörpült ijesztő, értelmetlenül nagy feje mellett. Homlokán hideg izzadsággyöngyök. Arcán égtek a tüdővész alkonyrózsái.

Aznap - emlékezem - korán sötétedett. Délután három órakor már félhomály volt a nagy teremben, s én úgy éreztem, mintha e nehéz égbolt búcsúzó őszi fényével, komor fellegeivel a szobára feküdt volna: elvette látásunkat, felkorbácsolta vérünket, s eltompította eszünket... Sokszor azt hittem, hogy már az anyanyelvemet sem értem, oly idegenszerűen és zavarosan hangzott minden szó, ami abban a csillogó teremben elhangzott. Aladár a rendesnél is idegesebb volt, fülhasítóan, sértően kacagott:

- Ne hagyd magad!

A szobában meleg volt; szédült a fejem. Egy gondolat villant meg előttem, de a másik pillanatban már kinyílt az ajtó, s belépett Olga, halványkék ruhában.

A játék tovább folyt. Aladár előtt egy csomó báb hevert.

Összevissza húzogattam a figurákat, úgyhogy győzelme már biztos volt.

A végjátéknál tartottunk, amikor én kedvetlen szórakozottságomban egyik bábhoz kaptam. Aladár hirtelen felugrott, s a kezemre ütött:

- Nem rajtad a sor.

Elsápadtam, s az ajkaimba haraptam. Kóválygott velem a világ. Az egész ház, mint valami óriási hadihajó megindult, s a vízen hánykolódó ember rémült bizonytalanságával az asztal párkányába kapaszkodtam. Egyszerre fekete lett előttem minden.

Aztán szédületes gyorsasággal gondolkozni kezdtem. A szemben levő tükörben láttam feldúlt arcomat, a győzelmére váró Aladárt, s mellette az anyját. Kezem a sakkdeszkán járt, de nem tudtam, mit csináljak. Kábult és fáradt voltam, s akkor úgy tetszett, mintha egy végtelenség óta ütött volna meg tanítványom, aki az én véreimből, az én agyamból szívta életét, mindenét. Láttam magam is: ott ültem vele szemben, mint egy kitömött szalmabáb, mint az ő bohóca, cselédje, rabszolgája. Aztán sokáig néztem csontvázzá aszott, tüdőtelen testét, porcogós kezét, mely leigázott, porba nyomott, mint egy fejedelmi vasmarok.

A fülemben harangzúgást hallottam. Kezem tologatta a bábokat előre, hátra, hol jól, hol rosszul. Egyszerre aztán kétségbeesett elhatározásom támadt. E hústalan csontkoponyáról utoljára letéptem azt a hazug aureolát, melyet finom és fehér arisztokratakezek fontak köréje, hogy a földön marasszák...

Aladár kacagott. Anyja mosolyogva várta a győzelmet.

- Vigyázz - súgta a fülébe.

Akkor kiegyenesedtem. Görbedt gerincem merészen rázta le az alázatosság szolgajármát. Ebben a percben nem gondoltam semmire és senkire.

Végigsimítottam a homlokomat, és lángoló szemekkel meredten a sakkmező fekete-sárga tarkaságára. Agyamban haditervet kovácsoltam. Három lépés után már előnyben voltam. Szörnyű acélgyűrűt vontam ellenfelem hadsora elé, mely a kombináció szédítő merészségével s a logika vaskövetkezésével roppantotta szét egy vizenyős agy üres kapkodásait. A bástyák keményen állottak, a futók serényen vigyáztak, a lovak mintha fülüket hegyezték volna: minden báb a diadalmas gondolkozás s a szikrázó ész egy-egy epepeiája volt.

Felemeltem homlokomat, s kezem ökölbe szorult.

- Sakk! - szólt Aladár, és az anyja boldogan mosolygott. Én egy kibúvó mozdulatot tettem. Az utolsó rabszolga-lépést.

Mikor aztán újra rám került a sor, az agyamra ömlő vértől szinte vakon, az indulattól részegen, az öröm remegő kiáltásával szóltam:

- Sakk-matt!

S lassan előretoltam egy parasztot...